

SZABVÁNYOSÍTÁS – AZ EGYÜTTMŰKÖDÉS FELTÉTELE, EGYÜTTMŰKÖDÉS – A SZABVÁNYOSÍTÁS ÉRTELME

VAJDA ERIK

Együttműködés: hajlam, szemlélet vagy szükségszerűség?

Az olvasó elnézését kérem egy némileg dohogó bevezető megjegyzésért: *szeretem az együttműködést, de nem szeretem azt, hogy a mai napig is együttműködésről beszélünk olyankor, amikor információs rendszerekben való részvételről kellene beszélni!*

Ez alatt azt értem, hogy könyvtárosaink és szaktájékoztatóink, különösen pedig vezetőik és fenntartói intézményeik vezetői szemében az együttműködés – jobbik esetben – az alaptevékenység üdvös és hasznos kiegészítőjeként, szimpatikus szakmai magatartásként jelenik meg, vagy – rosszabbik esetben – olyan „jelszóként”, aminek nem illik ellentmondani, hanem legalábbis elméletben támogatni kell, végül pedig olyanok is vannak, akikhez el sem érkezik az együttműködésre szóló felhívások, akiknek tudatáig sem ér, hogy mostanában „erről van szó”. Én pedig még a „*jobbik esettel*” sem *vagyok elégedett*.

Ennek az az oka, hogy a „saját” tevékenységet az együttműködéssel „fűszerező” szemlélet a mai napig sem vette tudomásul, hogy *megszűnt az egyes könyvtári-tájékoztatói intézmények és egységek önmagukban való létének, működésének minden reális feltétele*. E tevékenységi körben eredményesen működni csak szervezett rendszerek elemeként, csak az információcsere résztvevőjeként, a könyvtár vagy tájékoztatói intézmény mindenkor adottságaitól függően „adóként” és „vevőként”, de legalább az utóbbi minőségben lehet. Nem arról van már szó, hogy szeretjük-e a partnert és szeretnénk-e együttműködni vele, hanem arról, hogy aki nem akar vagy nem tud egy rendszer elemének szerepében együttműködni a rendszer többi elemével, az inkább műveljen egyéb kertetet. Az együttműködés (mégpedig nem csak az egyes hálózatokban és rendszerekben folytatott, hanem a hálózatok és rendszerek közötti együttműködés is) *nem önkéntes klub többé, hanem működési alapfeltétel*, amelynek éppen ezért meg kell határoznia a szakma művelőinek egész szemléletét és gyakorlati tevékenységét.

A szabványosítás: feltétel vagy irányítási eszköz?

A könyvtári és tájékoztatói módszerek, eszközök és termékek szabványosítása (a továbbiakban: tájékoztatói szabványosítás, vagy egyszerűen szabványosítás) leegyszerűsítve és egymástól nem függetlenül *három fő célt* szolgál:

- „csereszabatossgot” tesz lehetővé és ezáltal alkalmassá teszi a szabványok szerint dolgozókat a *munkamegosztásra, a kölcsönös információcserére*;
- *könnyíti az olvasók, felhasználók életét, mert nem kell* minden könyvtár és minden szolgáltatás esetében „*újrat tanulniuk*” a szolgáltatások szerkezetét, formáját, adatközlési módját;
- *könnyíti a könyvtárosok (tájékoztatók) életét és képzésüket, mert nem kell újra felfedezniük* a már felfedezett módszereket, eszközöket és produktumokat.

E három cél közül most csak az elsőt foglalkozunk.

A *szabványosításról* különböző tanácskozásokon elhangzott, különféle koncepciókban és „elvi előremutatást” tartalmazó művekben megjelent, hogy a szabványok megalkotása és alkalmazásuk elősegítése az *irányítás egyik lényeges eszköze*, és különösen lényegessé vált a tervutasításos rendszer megszűntével, a különböző gazdálkodó és más egységek fokozott önállóságának körülményei között. Aligha vitatható, hogy ezekben az állításokban van igazság: a jövő lehetséges útjait érzékelő, valamiféle „központi akarat” nyilván alkothat(na) olyan szabványokat, amelyek betartására kötelező előírásokkal, vagy egyéb módon rábírja az adott szakterület, jelen esetben a mi szakterületünk művelőit, és ezzel bizonyos fajta tevékenységet, módszereket, teljesítményeket írhatna elő.

A valóságban a *szabványok irányítási funkcióját nem kellene túlértékelni*. Egyrészt a szabványok – ha helyesen hozzák létre őket – nem valamiféle központi akarat megnyilvánulásai, hanem igen csak demokratikus termékek, általános egyetértés, konszenzus eredményei (ami alatt természetesen nem teljes körű népszavazás, vagy minden kisebbségi vélemény figyelembevétele értendő, hiszen ez esetben sohasem születnének szabványok). Másfelől – legalábbis Magyarországon és a mi szakterületünkön – a szabványok többsége nem kötelező, vagy legalábbis a tőlük való eltérés nem szankcionálható. A szabványosítás és a szabvány ezért *nem nevezhető a központi irányítás lényeges eszközének*.

Sokkal közelebb járunk a valósághoz, ha azt mondjuk, hogy a *szabványosítás az együttműködés, a munkamegosztás, az egy rendszerben való cselekvés elengedhetetlen feltétele*. Maga a szabvány (a szó bővebb értelmében) a rendszer eleme: az emberi és tárgyi elemeket magában foglaló rendszer működési módjának, működési szabályzatának, programjának igen jelentős része.

A szabványosítás tehát nem kötelez célszerű tevékenységre, nem hozza létre az együttműködő elemekből álló rendszert, de megfelelő szabványosítás és szabványok nélkül e rendszert (rendszereket) nem lehet létrehozni és működtetni.

Hogy áll a magyar szabványosítás?

Az előbbiekből következik, hogy a *létrehozott, de nem alkalmazott* szabványok igencsak hasonlatosak a virágzó, de gyümölcsöt nem hozó gyümölcsfához, vagy a felszántott, elboronált, elsimított, de bevetetlenül maradt földhöz: látványuk jól esik a szemnek, különösen azoknak, akik tevékenykedtek ennek érdekében, de végeredményben (vagy a végcéllet illetően) haszontalanok. A szabványosítás helyzete ezért két különböző, egymás

nélkül nem létező, de mégis külön vizsgálható képből tevődik össze: a szabványok megalkotásának és a szabványok alkalmazásának helyzetéből.

Ami a *szabványok megalkotását* illeti, kellemes és könnyű feladat lenne arra hivatkozni, hogy a magyar tájékoztatási szabványosítás *világméretekben is „jól áll”*, időben reagál az időszerű feladatokra, a nemzetközi környezetet is figyelembe vevő jó szabványokat alkot stb. Nem lenne ezekben az állításokban semmi tartalmatlan dicsekvés, vagy torzítás, a kép azonban mégsem ilyen rózsás. Egyrészt – főként a szabványosítási munkában résztvevők és eredményesen résztvevők csekély száma miatt – *a szabványalkotás üteme* (még terv szerinti üteme is, nem is szólva az ettől gyakran lemaradó tényektől) *lassú*, méghozzá lassúbb annál is, amit a még említendő egyéb gátló körülmények megengednének. E lassúságban szerepet játszik – bármilyen ellentmondásosnak tűnik – az is, hogy a magyar szabványok általában jók. Jók olyan értelemben, hogy viszonylag széles körű szakmai közmegegyezés hozza létre őket, és olyan értelemben is, hogy ezt a közmegegyezést „nem adják ingyen”; a szabványok szövege heves viták és sokszori átdolgozás eredményeként jön létre, ami tartalmilag általában előnyükre válik, de időt igényel. A „lassúság” fő oka azonban nem a kevés hozzáértő, hivatott és szabványosításra „ráérő” ember, még csak nem is a sok és hosszú vita. A legfőbb ok a *nemzetközi és nemzeti szabványosítás összefüggése* és ellentmondása.

Amint a nemzeti információs rendszerek sem fejleszthetők elszigetelten, hanem növekvő mértékben csak a nemzetközi rendszerek („a rendszerek rendszereinek”) elemeként, ugyanúgy, és ebből következően a hazai szabványosítás sem járhatja egyszerűen a maga útját, hanem *igazodnia kell a nemzetközi* (világméretű, illetve a KGST keretében, vagy egyes információs rendszerekben folyó) *szabványosításhoz* és annak eredményeihez, sőt, kapacitásunk mértékében (egyre akadozóbban és nehezebben) közre kell működnünk ebben a szabványosításban, szándékainkat, sajátosságainkat, érdekeinket érvényesítendő. A nemzetközi szabványosítás pedig adottságaiból következően lassú dolog; nemzetközi konszenzust még nehezebb elérni, mint nemzetit, különösen akkor, ha ennek a nemzetközi konszenzusnak számos nemzeti konszenzus eredőjeként kell kialakulnia.

A hazai szabványosítás tehát – amint azt már számos „illetékes dokumentum” megállapította, lassú, és „intézkedéseket kell tenni” meggyorsítása érdekében.

Hadd hívjam fel a figyelmet arra, hogy (anélkül, hogy vitatnám e „hivatalos dokumentumok” igazságát) *mégsem a hazai szabványosítás lassúságában érzem a fő veszélyt, hanem* (bár kétségtelen, hogy a lassúság ennek sem használ) *a hazai szabvány-alkalmazás alacsony színvonalában*. E rövid áttekintés keretében a továbbiakban ezzel foglalkozunk.

Milyen szabványokat kellene elsősorban alkalmazni?

Bárkitől – olyan szerzőtől pedig, aki bizonyos mértékig személyében is felelős a szabványosítási tervekért és azok végrehajtásáért, különösen – furcsán hangzik, ha valamiféle rangsort akar megállapítani a tájékoztatási szabványosítás egyes területei között, hiszen joggal merülne fel a kérdés, hogy akkor a hazai szabványosítás és ő maga is miért foglalkozik „kevésbé fontos” területekkel? Remélem, hogy az alábbiakból kiderül, a

prioritás sem időben, sem tartalmilag nem abszolút, hanem arra vonatkozik, hogy az együttműködés, az információs rendszerek szervezése és működése szempontjából milyen szabványok alkalmazása a „döntő láncszem”.

Bár finomabb osztályozás is alkalmazható (és gyakorlati okokból szoktuk is alkalmazni), a bő értelemben vett tájékoztatási (információs) és ezen belül könyvtári szabványosítás három fő területe (az információs folyamathoz igazodva) a következő:

a) a dokumentumok (mindenekelőtt a primer dokumentumok) szellemi és technikai létrehozásával, szerkezetével, a rajtuk és bennük feltüntetett adatok körével és közlésének módjával foglalkozó szabványok;

b) a bő értelemben vett *feldolgozási szabványok* (ide értve mindazon műveletek szabványait, amelyekkel a tájékoztatási folyamat során az inputként beérkező dokumentumokat nyilvántartjuk, „feltárjuk”, „visszakereshetővé” tesszük, információcserére alkalmas állapotba hozzuk stb.);

c) a *szolgáltatások* és a végső felhasználók (olvasók) rendelkezésére bocsátott egyéb tájékoztatási eszközök *szabványai*.

Mind a három csoportot úgy kell felfogni, hogy a megfelelő témakörbe tartoznak természetesen nemcsak a munkaműveletek, munkafolyamatok szabványai, hanem azon eszközöké is, amelyek az adott munkához felhasználandók, és azon produktumoké is, amelyek az adott munka eredményei. Az is ide kívánczik még, hogy a *három csoport* természetesen *nem független egymástól*, hiszen (hogy mást ne mondjunk) a b) alatt említett feldolgozást (lehetőségeit és jellegét is illetően) nagymértékben befolyásolják a feldolgozandó dokumentumon és dokumentumban feltüntetett adatok, és különösen azok a szolgáltatási célok, amelyek érdekében – végső soron – a feldolgozás folyik.

Mindezek figyelembevételével is hangsúlyoznám, hogy a fent említett „döntő láncszem”, az információs rendszerek létrehozása és működése, tehát az együttműködés szempontjából is kiemelkedően fontos szabványosítási és szabvány-alkalmazási terület a b) alatt említett feldolgozás.

Tekintsük át röviden ennek okait.

A tájékoztatási folyamat során, szűkebb munkaterületünkön, a *feldolgozandó dokumentum általában adottságként jelentkezik*. Mindig is az volt a dokumentumok szabványosításának története és sorsa, hogy a könyvtárosok, tájékoztatók sürgették, követelték a szabványosítást és a szabványok betartását részben az olvasók, részben pedig a feldolgozás érdekében, a szerzők, szerkesztők, kiadók pedig nem, vagy nem elsősorban a könyvtárak szempontjából különösen fontos kérdésekben ismerték fel a szabványosítás és a szabványok alkalmazásának a fontosságát, más esetekben pedig üzleti, vélt és valódi könyvművészeti okok, saját elképzelésük szerinti „felhasználóra irányuló” módszerek és egyéb okok miatt elzárkóztak a szabványok alkalmazásától, vagy éppenséggel „nem figyeltek oda”. Jellemző, hogy tájékoztatási intézményeink, könyvtáraink mint könyv- és folyóiratkiadók elrettentő példákkal szolgálnak arra (tisztelet a kivételnek), hogy miképpen lehet fittyet hányni a dokumentumok létrehozására, tartalmára, külalakjára, sőt, a dokumentumokban feltüntetendő bibliográfiai adatokra vonatkozó legértelmesebb, legvilágosabb és egyszerű szabványoknak is. Csak halkán (ha lehetne, apró betűkkel), szeretném megkérdezni, hogy mit is várjunk akkor az „igazi” szerzőktől, szerkesztőktől és

kiadóktól, akiknek a későbbiekben már nem kell kínlódnium a szabványoktól eltérően megjelenített dokumentumokkal.

A szabványosításnak ez a területe tehát nehéz volt és marad. Ettől függetlenül azonban a könyvtárosi-tájékoztatói lelemény mégis csak megtalálja a módját annak, hogy a „*legrakoncátlanabb*” dokumentumot is feldolgozza, és arról tájékoztatást nyújtson, legfeljebb sokkal nagyobb munkával, nagyobb költségekkel és kevésbé teljesen. Más kérdés, hogy e feldolgozás azután gyakran olyan dokumentumokhoz „segíti” az olvasót, amelyekben – éppen a szabványok említett elhanyagolása miatt – neki sincs sok köszönete.

Korábbi felsorolásunk végére ugorva: *a szolgáltatások és az olvasók rendelkezésére bocsátott tájékoztató eszközök* nyilván munkánk valódi gyümölcsei. Világos, hogy e szolgáltatások adattartalma, elrendezése, formája nagymértékben függ a feldolgozástól, helyesebben: a feldolgozásnak figyelemmel kell lennie a szolgáltatások említett adottságaira. Végül az sem vitatható, hogy olyan szolgáltatásokat kell produkálnunk, amelyek általában a felhasználók (olvasók) és különösen az adott intézmény vagy rendszer által kiszolgált felhasználók számára a legjobbak. A felhasználók, olvasók pedig (bár egyáltalán nem érdeklik őket a mi szabványaink) mégis szeretnék idejük jelentős részét nem a szolgáltatások szerkezetének és adatközlési módjának megismerésére szentelni, hanem inkább a tartalommal foglalkozni. Aligha vitatható ezért e terület szabványainak fontossága. Mégis, el kell gondolkozni azon, hogy éppen *a felhasználók érdeke az egységesség mellett bizonyos változatosságot is igényel* (vagy legalábbis a felhasználók különböző kategóriáinak igényei eltérőek lehetnek), *a legfontosabb* pedig a használó szempontjából *a tartalmi teljesség*, vagyis az, hogy megtalálja azt, amit keres, amire szüksége van, bármilyen célból is. Másodlagosak számára azok a módszerek, amelyekkel ehhez hozzásegítik. A feldolgozás és a szolgáltatás közvetlen összefüggése pedig nem jelenti azt, hogy eltérő adatelemeket tartalmazó szolgáltatások szükségképpen eltérő adatelemeket tartalmazó feldolgozással kell, hogy együttjárjanak. *A mindenkor feldolgozás eredményeiből* (bizonyos határok között) *tetszőleges adatelem-tartalmú, sorrendű és általában tetszőleges formájú szolgáltatás állítható össze*. A dokumentumokról és a szolgáltatásokról mondottakat is figyelembe véve állítottam, hogy a „döntő láncszem” a feldolgozás szabványainak megalkotása és következetes betartása. Ha ugyanis az emberiség „információs jövője” és ezen keresztül „fejlődési és fejlesztési jövője” az információs rendszerek szervezethez, illetve a rendszerek belüli és rendszerek közötti együttműködéstől, munkamegosztástól és információcserétől függ (e tekintetben pedig nincs kétség), akkor mindezek nemzeti körülményeinkre is érvényesek, és egyértelműen az *információk cserélhetőségét helyezik munkánk középpontjába*. Az információk pedig nem cserélhetők akkor, ha feldolgozásuk során – legalább az ésszerű minimum szintjéig – nem vesszük figyelembe az információcserében résztvevő, különböző jellegű partnerek egyetértésén, konszenzusán alapuló szabványokat.

A fő ellenségek: a partikularizmus és a tudatlanság

A pokolba vezető út jószándékkal van kikövezeve. A szabványok elhanyagolása többnyire abból adódik, hogy amikor valamilyen szolgáltatást, valamilyen tájékoztatási

eszközt hozunk létre, akkor csak az adott szolgáltatást, annak használóit és saját intézményünk munkáját tartjuk szem előtt, mégpedig szűk látókörűen, évtizedekkel, ha nem egy évszázaddal elmaradottan, „zárt rendszereket” alkotva. Minden más már ennek a következménye. Mivel e munkák során nem vesszük figyelembe azt, hogy milyen információkat kell „kívülről” fogadnunk, illetve milyen információkat kell más rendszereknek szolgáltatnunk, a feldolgozást csak az adott szolgáltatás közvetlen igényei szerint határozzuk meg. Az ok – mint mondtam – korántsem rossz szándék, csak tudatlanság a saját rendszer jövőjét (és egyre inkább jelenét) illetően, és tudatlanság az információcserre feltételét jelentő szabványokat illetően.

A szabványosítás és az együttműködés szorosan összefüggő területén a jövő csak az lehet, hogy – a szakmai irányítás segítségét, orientációját is feltételezve, *növekszik az a meggyőződés, amely a könyvtár és a tájékoztatás működését rendszer (sőt rendszerek) elemeként fogja fel.* Ebből közvetlenül adódik majd az a törekvés, hogy ésszerűen alkalmazzák az információcserét lehetővé tevő szabványokat és – ha nem állnak rendelkezésre – egyebek között aktív közreműködéssel is serkentsék e szabványok létrehozását. Mindez barátságosabbá fogja tenni a tájékoztatókat, könyvtárosokat a szabványok iránt és – ami még sokkal fontosabb – barátságosabbá fogja tenni szolgáltatásainkat a felhasználók szemében. Mindennek természetesen feltétele a szabványokról és a szabványosításról szerzett tájékozottság is. Erre a belföldi és külföldi szakirodalom (mint például Kuruc Imréné áttekintése a hazai szabványosítási feladatokról¹, vagy az UNISIST Guide²) használata révén is, de az illetékes szabványosító és módszertani intézmények révén is mindenkinek megfelelő – bár kétségtelenül fejleszthető – lehetőségei vannak.

Összefoglalva: Az együttműködésnek elengedhetetlen, nélkülözhetetlen feltétele a szabványosítás. Az eredményes szabványosításnak, a szabványok alkalmazásának viszont – és ez a legfontosabb – döntő és kizárólagos feltétele az a felismerés, hogy az együttműködés nem egyszerűen munkánk része, kiegészítője, hanem lényege, létformája kell, hogy legyen!

JEGYZETEK

1. KURUC IMRÉNÉ: Szabványosítási feladatok a könyvtár- és tájékoztatásügy területén. = Könyvtári Figyelő. 1978. 4. sz. 361–363.p.
2. UNISIST Guide to standards for information handling / prep. by the UNISIST Working Group on Bibliographic Data Interchange; compiled by Erik Vajda. – Paris : Unesco, 1980. – 304 p.